

Jäähyväiset löytöretkeilylle – ja kriittiselle perustutkimukselle?

Eeva Peltonen

Tutkimusprosessiin liittyy usein yllättäviä käänteitä. Jotkut havainnot tai kohtaamiset kentällä saattavat sotkea ennakkohypoteesit pahan kerran ja pistää kysymyksenasettelut ja kenttätösuunnitelmat uusiksi. Haastatteluja on jo saattanut kertyä jonkin verran, kun vasta huomaa, että haastateltavia olisikin lähestyttävä aika toisenlaisin kysymyksiin kuin mitä on tullut tehtyä. Arkistoista voi yllättäen löytyä tai puuttua jotain sellaista, mitä ei ole voinut ennakoida. Tutkimusjulkaisun viimeistelyvaiheen jo hämmöittäessä jokin virike, jokin luettu teksti tai jonkun kollegan kommentti sysääkin arvioimaan tulkintoja ja/tai argumentaatioita niin perustavalla tavalla uudelleen, että työn rakennekin on taas kertaalleen mullistettava. Todella jotain uutta ja ennen näkemätöntä avaaviin tutkimuksiin on monesti sisältynyt useampiakin yllättäviä käänteitä.

Yllätykset merkitsevät kuitenkin usein paitsi muutoksia tutkimussuunnitelmissa myös viivästyksiä aikatauluihin. Joskus ne saavat aikaan sellaisia eksyksiin joutumisen tunteita ja aivomyrskyjä, ettei pysty kirjoittamaan aiheesta lyhempään tai pidempään aikaan mitään. Nykyisinä aina vain tiivistyvän tulosvastuullisuuden aikoina tällaiset tutkimussuunnitelmien muuttumiset, aikatauluviivästykset ja kirjallisen tuottavuuden kausittaiset tyrehtymiset saattavat merkitä riskiä tutkijauran jatkuvuuden kannalta.

Tutkijoiden yhä rajallisemmiksi käyviin mahdollisuuksiin ottaa riskejä tutkimuksissaan kiinnitettiin huomiota esimerkiksi tämän vuoden Tieteen päivien paneelissa, jossa oli puhe tieteen ja yhteiskunnan välisistä suhteista. Riskinottoa rajoittaviksi tai suorastaan estäviksi tekijöiksi nimettiin muun muassa yliopistojen määrälliset tulostavoitteet ja tutkimuksen rahoitusjärjestelmä. Huomattava osa suomalaisesta tutkimuksesta tehdään nykyään tutkintoja varten. Tälläkin lienee osuutta siihen, että tutkimisessa painottuu yhä vahvemmin puurtaminen ja suorittaminen pikemminkin kuin uuden etsiminen.

Ongelmaan on kiinnitetty huomiota myös siinä keskustelussa, jonka uuden palkkausjärjestelmän (UPJ) sisäänajo yliopistoihin on herättänyt. UPJ-keskustelussa on esimerkiksi uumoiltu, että tiivistyvä suoriutumisarviointi ja samalla kontrollointi ohjaa nopeaan, näkyvään ja välittömään suorittamiseen – ja samalla riskien oton välttämiseen. Tämä on tietty uhka perustutkimuksen ja kriittisen tutkimuksen kannalta. Jossain määrin on tullut esiin myös se, että yliopisto-opettajilla ei, kiitos tutkintojen tehtailun ja lisääntyneiden hallinnollisten velvoitteiden, ole mahdollisuuksia tehdä juuri minkäänlaista tutkimusta, ei ainakaan niiden 1600 työtunnin puitteissa, joka heidän vuosittaiseksi työajakseen on määritelty, vaikka esimerkiksi UPJ:n työstä suoriutumista koskevat lomakkeet viekoittelevat heitä tässä asiassa suorastaan valehtelemaan.

Henkilökohtaista työstä suoriutumista koskevaa arviointia, joka on tehtävä vuosittain, on pidetty yhtenä kaikkein kyseenalaisimmista piirteistä UPJ:ssä erityisesti tutkijoiden mutta myös yliopisto-opettajien työtä ajatellen. Osa esimiehinä toimivista tai lähiesimiehistä, UPJ:n 'ansiesta', joutuneista yliopisto-opettajista ja -tutkijoista on ilmaissut, ettei voi tällaista arviota kollegoistaan tehdä, koska ei koe omaavansa asiantuntemusta näiden edustamilla tutkimusalueilla.

Keskustelu vuosittaisesta suoriutumisarvioinnista on ollut enemmän periaatteellista kuin käytännöllistä. Viidakkorumpu kertoo, että suoriutumislomakkeisiin on aika monilla yliopistollisilla laitoksilla väännetty tässä vaiheessa kaikille sama arvosana skaalan keskivaiheilta. UPJ-keskustelussa on myös ollut esillä, että yliopisto-opettajia ja -tutkijoita on toki arvioitu ja vertailtu monin tavoin jo ennen UPJ:täkin muun muassa virkojen ja projektirahojen hauissa. Kuitenkin näissä yhteyksissä arvioijiksi on ainakin periaatteessa pyritty etsimään kyseisten alojen asiantuntijoita, mitä ei laitostasolla tapahtuvissa UPJ-arvioinneissa ole mahdollista tehdä.

Vuosittaisestakin suoritteidensa raportoinnista yliopisto-opettajilla ja -tutkijoilla on pitkäaikaista kokemusta. Ovathan yliopistot edellyttäneet, että opettajat ja yliopistojen tiloissa työskentelevät tutkijat raportoivat vuosittain vähintään julkaisuistaan, mielellään muustakin tieteellisestä toiminnastaan. Kun yliopistoja, tiedekuntia ja laitoksia arvioidaan ja niille jaetaan rahoitusta tuotosten perusteella, tämä lienee herättänyt laitoksilla vähintään epävirallisia keskusteluja siitä, miten hyvä tai huono itse kukin on tuottamaan tutkinto-, julkaisu- ja opintoviikkosuoritteita ja sitä kautta rahaa laitoksille. UPJ:n myötä trendi tällaiseen suoritteiden tuottamiskykyyn perustuvaan arviointiin ja vertailuun saattaa entisestään

vahvistua. Tällaisissa arvioinneissa pärjäävät ne, joiden tieteellistä tuottavuutta yllätykset eivät pääse häiritsemään ja jotka osaavat kannustaa ohjattavansakin samoille riskittömille urille.

Viime vuosina yliopistojen toiminnan arvioinnissa on alettu painottaa yhä enemmän yhteiskunnallista vaikuttavuutta. Sinänsä pohdinta tutkimuksen yhteiskunnallisista vaikutuksista olisi tervetullutta. Kuitenkin tulosoheijaukseen perustuvan arvioinnin kontekstissa tätä koskevaa pohdintaa määrittää vääjäämättä pyrkimys löytää selkeitä mittareita. Enemmän tai vähemmän välitön sovellettavuus on liiankin helppoa tulkita vaikuttavuudeksi. Perustutkimuksen, teoreettisen tutkimuksen tai kriittisen tutkimuksen yhteiskunnallinen vaikuttavuus tulee kuitenkin näkyviin korkeintaan pidemmän ajan kuluessa, mikäli oikein silloinkaan. Näiden vaikutusten ennakointi tutkimussuunnitelmissa, niiden kirjaaminen vuosittaisina suoritteina johonkin rekisteriin tai esiin tuominen edes viisivuotiskausittaisissa tutkimuksen arvioinneissa on täysin mahdotonta. Yhteiskunnallisen vaikuttavuuden ulottuvuuden sisällyttäminen yliopistojen toiminnan arviointiin on tarpeellista, mutta on samalla varottava, ettei se ohjaa tutkimusta liikaa tilaustutkimukselle ominaisten kysymyksenasettelujen suuntaan.

Palkkausjärjestelmän uudistaminen jatkunee korkeakoulumaailmassa huolimatta UPJ:n kyseenalaistajien adresseihin liitetyistä vetoomuksista sen pysäyttämiseksi. Monikaan kyseenalaistajista ei kiistäne, etteikö yliopistojen vanhaa palkkausjärjestelmää olisi syytä muuttaa, vaikka lehdistössä UPJ-kapina onkin osin leimattu ilmaukseksi muutosvastarinnasta ja uudistuspelosta. Kritiikin kohteena on uudistuksen toteuttamistapa ja se, mitä Troijan hevosen (= ”kannustava palkkausjärjestelmä”) vatsassa yliopistoihin kuljetetaan. Vaikuttaako kapina jotain palkkausjärjestelmäuudistuksen toteuttamisen tapoihin – se jää nähtäväksi. Tärkeää kuitenkin on, että yliopistoväki, joka on viime aikoina tyytynyt suoriutumaan miten kuten, enimmäkseen vain keskuudessaan napisten, erinäisistäkin tulosoheijaukseen liittyvistä uudistuksista, joita on pitänyt paitsi mielettömänä myös tieteen tekemisen edellytyksiä ja tutkimuksen ja tutkimukseen perustuvan opetuksen tasoa uhkaavina, on edes tämän ulkoapäin tuodun uudistuksen yhteydessä lähtenyt herättämään keskustelua näistä uhista näkyvämmiin, periaatteellisemmin ja laajemmin kuin aiemmin.

Toivoa toki sopii, että yliopistoissa riittää jatkossakin tilaa sellaisille tutkija-opettajille, jotka rohkenevat ottaa riskejä ja löytöretkeillä tutkimuksensa ehdoilla sekä innostaa opiskelijoitaankin samaan.